

MAGYAR VÁRKERTEK

ALIG NÉHÁNY ÉVTIZEDDEL ezelőtt a magyar középkor még a mondák világába tartozott, most azonban már szinte poraitól feltámadt élő valóság, annyira alapos és részletes az ismerete. Köszönhetjük ezt egyrészt a pontos és lelkiismeretes szellemtörténeti kutatásoknak, a kútfők komoly tanulmányozásának, és nem utolsó sorban — az ásatásoknak, amelyek szemünk elé tárták a középkor sok eltűntnek hitt művészeti maradványát, néhol olyan meglepő sikerrel, hogy az iskolázott képzelet most már könnyen felépítheti a magyar középkori művészet egész történetét.

Ezt szeretném itt egy szerény fejezettel kiegészíteni, a magyar kertművészet történetének első fejezetével. Az ásatások eddig ebben a tekintetben semmi eredményt sem hoztak. Sokat aligha is várhatunk. Nemcsak azért, mert a figyelem kevésbé irányult rá, hanem azért is, mert a kertművészet alkotásai természettől fogva mulandóbbak. Kertművészetet rekonstruálni csak egykorú, hiteles leírás, alaprajz és részletrajzok alapján lehet.

Sajnos, a magyar középkor első feléből, a kolostori műveltség századaiból semmi ilyesmi nem maradt ránk a kertekről. Csak a magyar nyelvkincs szavai bizonyítják, hogy hozzánk is a bencések hozták kolostori kertjeikben a középkori növényanyagot, a gyümölcsfákat, kerti veteményeket, s azt a gyakorlatot, amely ezek neveléséhez szükséges, szóval a kertészet első elemeit. Nem volna jogos kételkedni abban, hogy, miként másutt, nálunk is válogattak ki a kerengővei körülfogott kolostorudvarra egy-egy gyümölcsfát és egy-egy rózsatövet vagy liliomot, esetleg valamely szagos herbát dísznövénynek. De nagyobb arányú kertművészet a korai magyar kolostorudvarokban nem volt, legalább is semmi nyoma ilyesminek. Nyugatabbra a kolostori irodalom több emlékét hagyta ránk az ébredező virágkultusznak, a kertművészet megújódása első kísérleteinek, nálunk ennek se híre se hamva.

A későbbi időkben, mikor az előkelőbb francia szerzetesrendek telepedtek meg az országban, amelyek hazájukban ekkor már magas fokra fejlesztették udvarkertjeikben a kertművészetet, s a rózsával való csodákat műveltek a díszítés terén, bizonyára nálunk is alakult ki valamelyes kertművészet a kolostorok udvarkertjeiben, de értől sincs semmiféle hiteles adatunk. Tudjuk, hogy a XIII. században a Margitszigeten több zárdát építettek. Regényírói képzelet

Szent Margit zárdájának kicsiny udvarát ki is díszítette művészi kertté, sajnos, a történelem mást tanít, még ebben a korban sincs adatunk kertművészetről.

Csak később és most már a királyi kertekben jelentkeznek első olyan nyomai a kertművészetnek, amelyek feljegyzésekből ismeretesek, s amelyek végül a XV. század pompás magyar várkertjeivel érték el fejlődésük csúcspontját. Ennek a kertművészeti fejlődésnek alapjait a várak és városok szőlőiben és gyümölcsöseiben kell keresnünk, s körülbelül Róbert Károly korára tehetjük kezdeteit. Ismeretes pl., hogy Róbert Károly serege elpusztította a budai szőlőket s erre a jó budai polgárok nemcsak a királyjelölt vitézeit futamították meg, hanem a Róbert Károlyt támogató, s az ellenpártot átok alá helyező pápát is excommunicálták. A kertnek ebben a században már különleges értéke és jelentősége van, s a városi embernek, királynak, főpapnak, polgárnak kezd nyaralója lenni, ahol évről évre többet és szívesebben tartózkodik a nyári hónapokban.

Mikor a XV. században a magyar festészetben felülkerekedik a naturalizmus és az oltárok szárnyaira egyre inkább természet nyomán festett képek kerülnek, a bibliai jelenetet elbeszélő képeken megjelennek a magyar gyümölcsösök is. A Gecsemáné-kertet kellene ugyan megfesteni az Olajfák-hegyén, de a kor naturalizmusa valóságos kertet kíván, s így Krisztus képe magyar modell nyomán készül, a Gecsemáné-kert pedig magyar gyümölcsös nyomán. Így látjuk a magyar gyümölcsöst pl. az esztergomi múzeum egy képén, így a kassai székesegyház főoltárán. Jellegzetes módon vesszőkből font cserény keríti, a gyümölcsfák alatt a pázsitban pitypang és lóhere díszlik, a háttér pedig deszkakerítés zárja le.

A XV. század folyamán egyre kedvesebb lesz a magyarságnak a szőlős és a gyümölcsös kert. Mikor Temesvári Pelbárt nagyhírű prédikációit könyvbe gyűjti, ezt a sajtóságot dmet választja könyve számára: *Pomerium de Sanctis*. És a címlapon most már nyomtatásban is láthatjuk a cserénnyel kerített magyar gyümölcsöst, benne természetesen a tudásfáját jelképező almafa, s alatta asztal, amelyen könyv látható, az asztal előtt pedig szerzetes ül és a könyvet olvassa. A kert nemcsak a haszon, a pihenés, hanem már az elmélkedésnek is helye.

Kertművészet itt még nincs, de ezek a képek őrzik azt a felfogást, amely a királyok és a főpapok kertjeiben megteremtette a művészeti várkerteket, az első olyan magyar díszkerteket, amelyek magukkal ragadták a humanistákat, akik lelkes szavakkal írták le a magyar várkerteket, Mátyás király és Vitéz János érsek kertjeit. Ezek olyan szerény kezdetből nőttek művészi alkotássá, amilyenekkel főntebb megismerkedtünk. A visegrádi várkert megvolt már Róbert Károly és Nagy Lajos korában, de akkor még csak egyszerű szőlős és gyümölcsös volt, amelyben pince és présház épült, majd egyre több és több lakóépület. Látni fogjuk, hogy Mátyás építészé miként varázsolt a pinceboltozatból királyi függőkertet. Nyilván a budai várkert, s az esztergomi érseki kert helyén is volt már előbb is egyszerű gyümölcsös, szintúgy Mátyás pesti és nyéki kertje helyén is valamely gazdasági udvar. Oláh Miklós munkájából tudjuk, hogy a Gellérthegyet s a

Tabánt szőlők és kertek borították és Dózsa lázadásának költője, Taurinus István, lelkes sorokban magasztalja e budai kertek szépségét.

Nem valami idegen és előzménytelen átvétel tehát Mátyás király és Vitéz János várkertje és az a jellegzetes gótikus és renaissance stíluskeverék, amely a magyar várkerteket kitünted, hanem mély talajból és széles környezetből szervesen nőtt ki és fejlődött az első magyar kertművészeti alkotásokká. A kertművészet történetének csúcspontjai mindig és mindenütt boldog és önfeledt aranykorokat jeleznek, ilyen volt Mátyás korának magyar várkertművészete is.

A KERTÉSZET TÖRTÉNETE e kor díszkertjeit várkerteknek nevezi, részben mert többnyire a hegyen épült fellegvár alatt húzódtak meg, részben pedig mert a középkori várépítészetnek elemeit találjuk bennük, pl. a tornyokat, még akkor is, ha egyébként városok környékén terültek el, s villaszerű épülethez tartoztak. A középkori kolostori udvarkertektől nagyon különböztek, más szellem szólt belőlük, a földi szépségekben gyönyörködő ember alkotásai voltak, aki nem zárkózott el a világtól, természettől, hanem szeme kifelé tekintett s lelke gyönyörködött a kilátásban, egészsége megkívánta a kertben is a testmozgást, sétát, tornát, élvezte a tavaszi napsütést, de a forró sugarak elől árnyékba húzódott, élvezte a fák és virágok alaki szépségét, s öröme telt a terített asztalban.

Az áhítat hangulatait szolgálta a várkertben a kerd kápolna. A visegrádi várkert leírásában olvassuk, hogy a függőkért hátsó részén, a hegy tövében kecses kápolna áll, benne ezüstsípokkal ékes orgona, mellette az Úr testének szentélye és három alabástromoitár. A nyéki — mai nevén hűvösvölgyi — vadaskert mellett Remete Szent Pál kolostora volt ezekben az időkben. Későbbi századokban sem hiányoztak ezek az elemek a kertekből, s csakhamar az eremitorium nevet kapták, nálunk is a barokk korban gyakran találkozunk remetelakokkal a villa- és a kastélykertekben. A kolostorok emléke tehát nem tűnt el a kertből, hanem csak a megváltozott korszellemhez alakult.

A várépítészetet, a gótikát képviselte e kor díszkertjeiben a torony. Bonfini részletesen leírja Mátyás budai várkertjének kerek, étkezőhelyiségekkel rendelkező tornyait, s dicséri, hogy semmi sem lehet kellemesebb, mint itt a nyári étkezés. Szintén Bonfini írta le, hogy Vitéz esztergomi várkertjében a közepén egy szikla mellett kerek lakótorny állott. Vitéz érsek annyira szerette, hogy „sosem akarta elhagyni ezt az épületet, szinte állandóan benne lakott, mert kedves kilátást nyújtott a Dunára és a kert szépségeire; valóban a legalkalmasabb hely bölcselkedésre és elmélkedésre.“ Ezek a sorok mutatják, mennyire megváltozott már az ember, íme még az elmélkedésben sem az elzárkózás segíti, mint hajdan, hanem a szép kilátás. A kerti tornyok későbbi utódai a kerti pavillonok és kioszkok.

A renaissanceot, a római szellemet hozta a várkertbe a villa. Itáliában a XV. században már széles körben elterjedt a villa, s elfoglalta a tornyos várak helyét. A négy sarkán ugyan még őrzi némi nyomát a középkori négy saroktoronynak, de már inkább csak dísz és emlék gyanánt. Mátyás király Budán, a vár alatt emelt ilyen villát, Bon-

fini leírásából jól ismerjük ezt a márványvillát s valószínű, hogy Schön Erhard 1541-ben Buda ostromáról készült metszetén a várkert mellett látható négy karcsú torony a királyi márványvilla négy saroktomya. A kertben a kerítésen belül is állott egy villa, ennek meg ezüstösen csillogó mázas cserepű fedele volt a nevezetessége. Villa állott Mátyás pesti kertjében is, valamint nyéki vadasában, bár — úgy látszik — ez csak Ulászló idejében épült fel teljesen, s az óbudai külvárosi kertjében, amely a sóház mellett terült el. Kilátásról ezek leírásában nincs szó, de ha arra gondolunk, hogy ebben az időben a Tabánt pompás díszkertek és szőlők meg gyümölcsösök borították, s Pest környékén is már sok volt a kert, elképzelhetjük e villák egyik fő vonzóerejét.

A visegrádi várkertet két oldalán a királyi paloták szegélyezték. Ezek már korszerű épületek voltak, s Oláh Miklós kiemeli, hogy „minden ablakuk a Duna széles medrének vizére néz; különösen gyönyörű a kilátás a Duna túlsó oldalán elterülő Nagymarosra, amely fölött inkább hosszú, mint magas szőlőhegy emelkedik.“ A Duna és környéke tájképi szépségeit, mint látjuk, ez a kor fedezte fel, s Mátyás humanistái örökítették meg először írásban. Szent Margit korában mindebből még semmit sem láttak meg, a kolostorok külső falai még arra valók voltak, hogy elzárják lakóikat a környéktől. Mátyás korának nagy tájképi felfedezése azonban örök időkre szóló hagyománya a magyarságnak, a legújabb időkig a Duna volt kizárólag a magyar tájképi kilátások ezüstvonala, a magyar kertek kiapadhatatlan szépségű panorámája, csak legújában versenyez vele a Balaton s napjainkban a magaslat.

Renaissance-kori újítás az építkezésben a tornác is. Ez is a kilátás és a séta teremtménye. Bonfini leírásaiban többször találkozunk vele, természetesen latin, ambulacrum néven. Vitéz János az esztergomi várpalota új szárnyát két emeleten vörösmárványból faragott tornácokkal díszítette. Kertjének felső részét is tornáccal fogta körül. A visegrádi várkertben a paloták előtt fehér falborítású tornácok futottak. Kinek ne idéznének kedves hangulatokat, emlékeket e tornácok. Hamarosan elterjedtek az egész országban, s a vidéki házak, a nemesi kúriák legkedvesebb nyári tartózkodási helyei lettek, ahol az oszlopokra futó szőlő lombja fogja fel a tűző napsugarakat, csendesen pipázgat vagy sétál a ház ura, a tornác előtt pedig a kertben ragyognak és illatoznak a virágok.

INDULJUNK EL MOST a várkertben! Az első, ami Bonfini leírásai nyomán feltűnik, a xystus. Vitéz kertjét „xystusokkal ékesítette“, Mátyás budai várkertjében „különféle fákkal körülfogott xystusok“ voltak. Mi volt ez a xystus? Görögországban készültek az elsők a testgyakorló iskolákban, s Vitruvius írta le. De már Vitruvius korában kétféle jelentése volt a szónak. A görögök a testgyakorlásra szolgáló oszlopcsarnokokat értették rajta, a rómaiak a tornacsarnokok mellett húzódó, fákkal szegett szabad gyakorló pályákat, sőt az ifjabb Plinius, aki először használja viilakerti leírásban ezt a szót, az oszlopcsarnok, vagyis a tornác előtt lévő, parterszerű kertrészt is belefoglalja a xystus jelentésébe. A xystus tehát sétára vagy tornára szolgáló oszlopcsarnok,

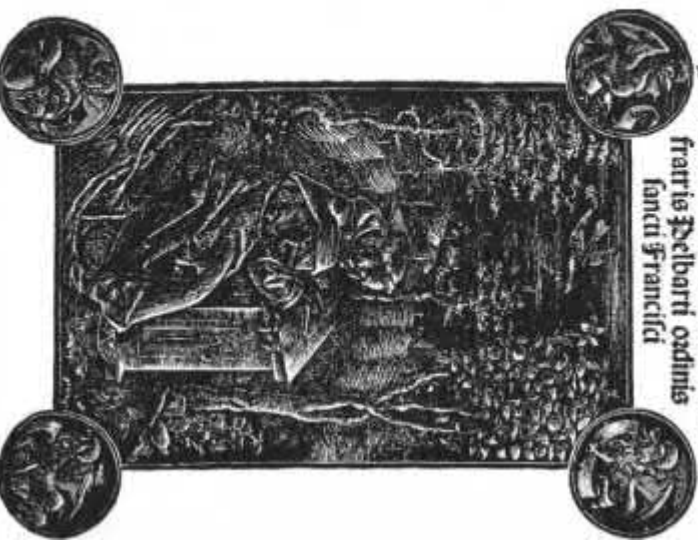
Műveltség és Olvasás a Székelyföldön a Reformkorban

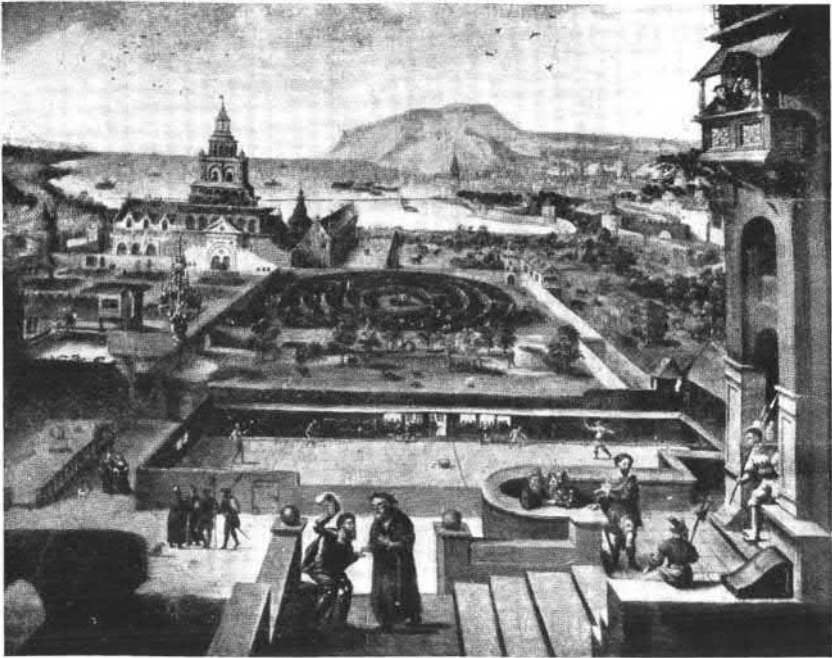
Buda vára. Schöner Erhard metszerén 1541-ben; az előtérben a budai királyi várkert

Pomerium de Sanctis.

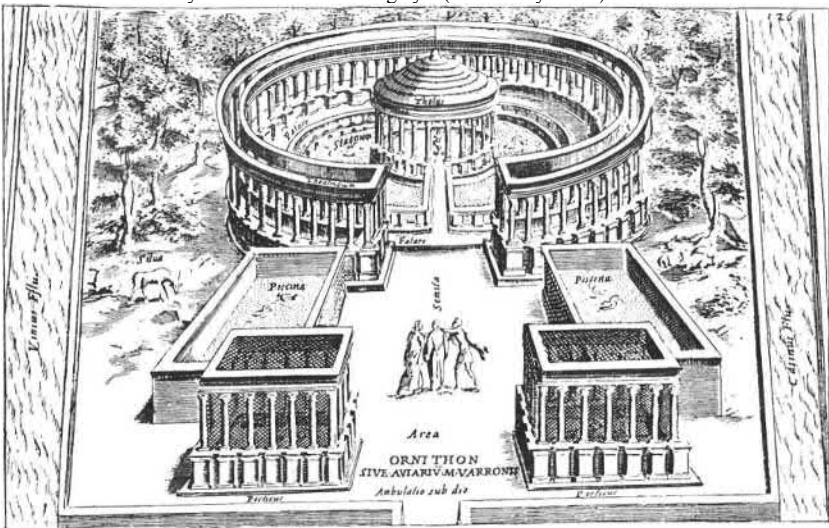
fratris Pelbarti ordinis
fanci Francisci

Renaissance-kori magyar gyémántcsüskert képe. Temesvári Pelbart Pomeriumnak címlapján

KIRÁLYI KERT. Festmény a XVI. századból. A kertben ugyanazok a részletek láthatók, amelyeket Bonfini említ Mátyás budai várkertjében. Elöl sétahely, tornapálya és tornacsarnok (*xystus*), e mögött madaras (*aviarium*) ligettel (*nemus*) és madárházzal, bal sarkában szökőkút, mellette medence (*piscina*), a madaras mögött útvesztő (*labyrinthus*), ettől balra diszkert pázsittáblákkal (*prata*) és kavicsolt utakkal (*lithostrata*), a diszkert mögött villa, az útvesztőtől jobbra vadaskert (*ferarium*), a falakon kerek tornyok (*turris*). Minden ketrész külön kerítéssel, elhelyezésüknek nincs főtengele. (Gothein nyomán.)

VARRÓ VADASKERTJE. *Ambulatio* sétahely, *area* tér, *sémita* út, *porticus* sodronnyal bevont madárház, *piscina* halastó, *theatridium* cirkusz, *falare* nézőtér, a *stadium* pálya, *tholus* kerek oszlopcsarnok, *silva* vadaskert. (Laurus rajza.)

amelynek környéke műkertészeti kiképzésben részesült. Taurinusnál, Buda kertjeinek leírásában előfordul a palaestra is, vagyis a testgyakorló kert, ahol bajnokok nagy száma gyakorol. Mátyás budai kertjében tehát részben tornacsarnok is lehetett a xystus, a Vitézében pedig minden bizonnyal sétacsamok volt. A következő században a xystus Fabricius szójegyzéke szerint „mulatózó ház“, a későbbi századokban a játszóterek képviselik, korunkban pl. a kerti tenispályák.

Mátyás budai várkertjében cryptoporticus is volt. Ezzel a kifejezéssel Plinius Tüsei nevű villakertjének leírásában találkozunk. A rómaiak szerették a kertben a hűtöző helyiségeket. Földbe mélyesztett szobák szolgáltak erre a célra, amelyeket csak felülről világított meg halványan derengő fény. Tuséiban több cryptoporticus volt, hosszú, pincyszerű folyosók. Mátyás bizonyára a korábban szőlőnek használt várkert pincéjét képezte ki hűtöző folyosóvá.

A kerti levegő frissítésére készítették a várkertekben a szökőkutakat. Kút természetesen már a kolostorok udvarkertjeiben is volt, s már korán díszesen faragták meg a kútházakat. Nagyon díszesek és már kifejezetten renaissance stílusban készültek a visegrádi várkert szökőkútjai. A többi várkert leírásában nem olvasunk kútról. Ezekben nyilván egyszerű merítő kutak voltak. Visegrádon azonban a vízivár szomszédságában bővizű forrás fakad, amelyet ma is Mátyás forrásának neveznek, s Oláh érsek leírásából tudjuk, hogy ennek vizét vezették a függőkért és az alsókért szökőkútjába. A függőkért szökőkútját sokan emlegették: „Középen — írja Oláh — szökőkút díszlik, veresmárványból készült csodás művészettel. Tetején Cupido alakja ül márványtömlőn, amelyből vizet szorít ki; a víz nem éppen jóízű, de hideg, a szomszéd hegy forrásaiból vezetik ide csatornákon. Kellemes zúgással hull alá csövecskékből egy márványtálba, onnan pedig egy kerek medencébe. A szökőkútból, Hollós Mátyás király parancsára, mikor ünnepet ült, mint az öregektől hallottam, többnyire bor folyt, hol fehér, hol piros, amelyet fent a hegy tövében öntöttek a csatornába.“ Kétségtelen, hogy a függőkért szökőkútja jellegzetes renaissancekori olasz alkotás. Ilyenféle szökőkút volt Franciaországban ezekben az időkben Amboise bíbornok várunderében Gaillonban, erről tudjuk, hogy Genuában készült, képe Du Cerceau egyik metszetén ma is látható. Az alsókért szökőkútja is érdekes. „Itt kis térség közepén alabástromból készült szökőkút áll, sétaút fogja körül, ezt meg márványoszlopok szegélyezik.“ A díszkutak a magyar kertekben nem játszottak olyan fontos szerepet, mint forrásokban, patakokban gazdagabb országokban.

Jellegzetes épületei voltak a várkerteknek a madárházak. Mátyásnak egyik legkedvencebb szórakozása, sportja volt a vadászat, s vadaskertjeinek emléke sokáig élt. A nyéki kert teljes egészében vadaskert volt. Villájának helyét most tárják fel a Hidegkúti-út 42. szám alatt fekvő telken. Pesti kertjében nyúlásokat tartott, nyilván ezért szerepelne Taurinus leírásában a pesti királyi vadások leporaria néven. A budai várkertnek földíszei közé tartoztak a madárházak, Bonfini leírása szerint „külföldi és hazai madarakkal, amelyeket vasrácsok korlátoznak.“ Az ókor madárházairól nagyon részletes leírást olvashatunk Varró ismert

gazdasági munkájában. Laurus a renaissance korában rajzban rekonstruálta Varró vadását a madárházakkal, halastavakkal és vadasligetekkel együtt. Tetőtlen, négyszegletű oszlopcsarnokok ezek a madárházak, sodronyhálóval borítva. Ilyenek voltak minden bizonynal Mátyás madárházai is.

Nagyon egyszerű, négyszegletű medencék Laurus rajzán a halastavak. Ilyeneket már a kolostorok is tartottak, s ilyenek voltak a várkertek halastavai is. De készítettett Mátyás sokkal nagyobb halastavakat is. Tatai várának környékén a források lefolyó vizét gátakkal fogatta fel, s nagy halgazdaságot rendeztetett be, amelynek tavai bővelkedtek nagy pontyokban és csukákban.

Annak a kornak növényzeti kerti alkotásai közt legelőbb az útvesztő tűnik fel. A labirintusnak ez a neve azonban újabb keletű, a régi magyarok tévelyítőnek nevezték. Eredete Minos kréai palotájához fűződő mondában keresendő, de az ókor nem ismerte a kerti útvesztőket, csak a renaissance teremtette meg az ókori monda alapján ezt a jellegzetes kerti elemet, amely ettől kezdve a múlt századig elmaradhatatlan tartozéka volt a kertművészetnek. Magában elfoglalt egy kertrészt, külön kerítették, s vagy négyszögben vagy kereken képezték ki, magas nyírt élősövényvel szegvén az utakat, amelyek részben vakon végződtek. Bonfini említi a budai várkert „ültetett fákból készült“ útvesztőjét. Az útvesztő azonban annyira elmaradhatatlan tartozéka volt a várkerteknek, hogy talán a többiben sem hiányzott. Sajnos, közelebbi leírásuk Mátyás korából nem maradt ránk. Csak sokkal később, Lippai kertészeti könyvében találkozunk útvesztők rajzával.

Nyírott élősövények és fák Mátyás korában már nem hiányzottak a várkertekből, de még sokkal mérsékeltebben alkalmazták, mint később a barokk korban. Az ókori latin szerzők opus topiarium néven említik a kertművészetnek ezeket a sokat magasztalt, majd az újabb időkben sokat gyalázott kertművészeti elemeit. Plinius azt írja természetrajzában, hogy a nyírott sövény Augustus császár barátjának, Matius lovagnak találmánya. Az ifjabb Plinius kertjeiben fontos szerepet játszott az utakat szegélyező nyírott puszpáng és rozmaring. Minthogy Bonfini a budai királyi várkert leírásában külön említi a ligeteket és a gyümölcsfákat, talán az arbusta szó ilyesmit jelent. Bonfininek nem sok érzéke volt a leírásokban a kert növényzeti elemei iránt, ellenben Taurinus valószínűleg tobzódik ezek dicsőítésében; s így nem csodálkozhatunk azon, hogy a gyulafehérvári kanonok leírásában találkozunk először a budai kertekben topiariumokkal. Régi szótáraink egyszerűen lugasnak szabják meg a szó jelentését, de kétségtelen, hogy nálunk is mindenféle nyírott sövényből és alakított fából készült kertészeti elemet jelentett. Bonfini leírásában a budai várkert fákkal körülszegett xystusai bizonyára pergolaszerű alkotások voltak.

A liget sem hiányzott a várkertekben. Ezen nyíratlan fákat keli értenünk. Mikor Bonfini a budai várkert ligetjét említi a nemus szóval, szabályos sorokban ültetett facsoportról van szó, mikor azonban a vadasok ligeteit, akkor természetes ligetről. Fasorok akkor még csak alárendelt szerepet játszottak a kertben. Az egyszerű szőlőkben és

gyümölcsösökben, mint végig a középkorban, sőt nálunk a szőlőkben sok vidéken a szőlőtető pusztításáig, szabálytalanul ültették a szőlőtöveket és a fákat, csak a királyi kertekben és szőlőkben valósították meg a renaissance mértani vívmányait, a szabályos vonalakat az ültetésben is. Mátyás korában már neiúcsak gyümölcsfákat, hanem erdeieket is ültettek a díszkertekben. Visegrádon a királyi kerteket a községtől fűzfákkal beültetett terület választotta el. És a visegrádi kert felső részén, a függőkertben megjelenik az első magyarországi fasor is, „egymástól egyenlő távolságban ültetett hársfák“, a szökőkút után a függőkert földíszei, „tavasszal és nyáron maga a király is ezen a helyen szokta élvezni a napfényt és a szellőt a zöldelő fák alatt, sőt néha itt is ebédelt, vagy itt hallgatta meg a követeket, s itt adta meg válaszait.“ Ettől kezdve a hársfa, amely az Alpoktól északra települt népeknek, a magyarságnak, szlávoknak, germánoknak és franciáknak legkedveltebb fája volt, legfőbb fája a kerteknek, s a hársfasorok a XVIII. században országos dísszé lettek. Csak későn, francia hatásra kelt vele versenyre a vadgesztenye.

És most sor kerülhet a várkertek legjellegzetesebb növényzeti elemére, a rétre. Mi ma el sem tudunk képzelni kertet virágtáblák, virágágyak nélkül. A várkertekben nagyon sok esetben hiányzott mindenféle virágágy, a rét helyettesítette, amelyet e kor szerzői pratum néven említenek. Egykorú festmények és metszetek egész sora bizonyítja, hogy a várkertben a rét olyan rész volt, ahol természetes pázsit borította a talajt, s ebben természetből növő virágok, pl. pity-pang, lóhere és ültetett díszesebb virágok díszlettek. Ilyen rétek voltak e kor közkertjeiben is és azok a városi kertek, amelyek a várkertek koráig kimutathatják eredetüket, ma is a pratum nevet viselik, így pl. a Prato della Valle Paduában, a Prado Madridban, a Prater Bécsben és hajdan a Le Prés aux Clercs Párizsban. Az a közkert, amely a liget szót hordja nevében — Városliget, Népliget — a múlt század alkotása.

A magyar várkertek közül Visegrádnak volt a legnagyobb rétje: „A kapun belépve — írja Oláh érsek — szemünk elé azonnal nagy térség tárul, amelynek minden része zöld s mezei virágoktól hímes.“ Tehát a visegrádi várkert alsó része, az alsókert egyetlen rét volt. Oláh a terjedelmét is megadja, száz lépés hosszú volt. A pratum szóval Bonfini leírásában találkozunk a budai várkertben, és pedig többes számú alakjában. Itt tehát több rét volt, s talán ebben az esetben feltehetjük, hogy egy részük pázsittáblák sora volt.

Virágok ismeretében azonban Bonfini is, Oláh is nagyon járatlan lehetett, egyik sem nevez meg egyetlen egyet sem. Annál nagyobb virágkedvelő volt Taurinus, aki Pest környékén is a pipacsot örökíti meg: „itt nő verőfényes mezők körül a vetési pipacs“. A királyi vadások Pest alatt virágtól illatosak s a sáfrány gyöngéd virága nő a díszkertekben. Budán, tehát a mai Tabán helyén ezrével nevet ránk a virág, köztül illatozik a „puha majoránna“, a fehér és piros rózsa, amely „szagos koronákkal borítja a színes (lugasokat és) sövényeket“. A virág ekkor ragadta meg a magyarság lelkét. M. S. mester ekkoriban festette idilliét Mária és Erzsébet találkozásáról a gyönyörű kék-

liliommal, kankalinnal és bazsarózsával s ekkor támadt a szegfűféle kassai-rózsa neve, az első helyi vonatkozású magyar virágnév. Hogy a magyarság virágkultusza a várkertekben született meg, könnyen meggyőző M. S. mester képe, ahol a háttérben magasra tör a fellegvár.

REKONSTRUÁLNI a magyar várkerteket a fentebbi egykorú leírások alapján ismertetett kertészeti és építészeti elemek alapján nem könnyű feladat. E tekintetben ugyanis a leírások nagyon gyengék. Bonfini egyáltalában nem szól a kertrészek elhelyezéséről, rendszeréről. Taurinus csak a virágokat magasztalja. Egyedül Oláh leírása tájékoztat a visegrádi kertben a részek elhelyezéséről, ha nem is olyan pontosan, mint egy alaprajz szemléltethetné.

Legnagyobb és legdíszesebb lehetett Mátyás budai várkertje. Fődíszje volt a pompás márványvilla, valahol ott, ahol ma a Váralja-út húzódik. Kívül volt a kertfalakon. Schön metszete szerint a kerttől délre. Az a kor még minden egyes kerti részt önálló mértani egységnek tekintett és határolt el, a márványvilla és a kert kapcsolatát ugyan a kertre néző tornác tartotta fenn, de ebből nem szabad az egész rendszer valamilyen főtengelyét képzelni. Lapozgassunk csak Du Cerceau metszeteiben, nézegessük a renaissance pompás francia várkertjeinek alaprajzait, sehol sem találunk a rendszerben főtengelyt, ez sokkal későbbi kor vívmánya, csak Le Nötre valósította meg.

Nyilván éppen ez az oka, hogy Bonfini a kert leírásában külön-külön sorolja fel a részeket. A részek, az egyes elkerített kertek azonban a fontiek alapján könnyen rekonstruálhatók, az útvesztő, a madárházak, a gyümölcsös, a sövények, a liget, a séta- és tornacsarnokok rendszere, az ezt kerítő fák, a hűtőző csarnok, a rétek, a halastavak, a kerek tornyok és az ezüstös csillogású téglákkal fedett kerti villa. S végül a köves utak, részben kavicsolt utak, részben kőlapokkal kirakott utak. Sajnos, Bonfini ezeket is egyetlen szóval elintézi: lithostrata. Mindenesetre egyenesek voltak. Ha megírta volna, hogy vonultak, hogy keresztezték egymást, ma is tudnók, miként helyezkedtek el a kertrészletek. Így csak annyit mondhatunk, hogy Mátyás budai várkertje nagyon gazdag és terjedelmes volt, messze elnyúlt a mai tabáni völgyben.

Visegrád királyi nyári udvara a Duna partján húzódott a vízi bástyától és a ma tévesen Salamon tornyának nevezett erődtől, a községig a Dunát szegélyező alsó várfal fölött, a hegy alatt. Sajnos, az ásatások még nem terjedtek annyira, hogy adatokat nyújtanának a rekonstrukcióhoz. De Oláh leírása alapján kétségtelen, hogy a keleti várfal alatt kezdődtek a szőlők és gyümölcsösök s ettől a résztől királyi paloták választották el a diszkertet, amely itt inkább udvarkertszerűleg helyezkedett el. Két része volt, az alsókért mindenestől egyetlen rét, száz lépéssel följebb nyíltak a királyi borpincék kapui hatalmas boltzatok alatt, a pincetetőzetre hét vagy nyolc sing széles kőfokokból épített lépcsőzet vezetett, s a pincetetőzet volt a felsőkert, az úgynevezett függőkért, amelyet négyszegletű kőlapokkal raktak ki, közepén állott a vörös márványból faragott szökőkút, itt állottak a hársfák, hátul pedig a kápolnasor épületei zárták le a hegy felé a kertet.

A függőkért méltán keltett a külföldi látogatókban is bámulatot. Nem volt ugyan ismeretlen Európában sem a függőkért, pl. már II. Frigyes német-római császár épített függőkerteket Nürnbergben vára fokain, de Mátyás függőkertje minden előbbi hasonlótól eltérő alkotás. Egyik különleges sajátága, hogy borpincéken épült. Ebben minden bizonnyal valami egyéniséget, magyarországi helyi vonást kell látnunk. Később is, már a villakertek korában, úgy mint déli, mediterrán tájakon, szőlőkben vagy szőlők helyén épültek a magyar díszkertek. Másik jellegzetessége a hatalmas lépcsőzet. A negyven passus magas és hét vagy nyolc ulna széles lépcsőzet ismeretlen valami nemcsak a gótika, hanem a renaissance kertjeiben is a XV. században. Ez a lépcsőzet előfutára a XVI. században Itáliában elterjedő kerti terraszoknak, de az építészet és a kertészet története szerint ott az első nagyszabású terraszos kerti építkezést Bramante kezdte meg a vatikáni Belvederében. Bocaccio regényeiben és Filarete építészeti regényeiben ugyan szerepelnek kerti terraszok, de történeti adat ebben a korban még egyetlen egy sincs.

A Szépművészeti Múzeum metszetgyűjteményében, az egykori Országos Képtár hagyatékában, két rekonstrukciót is találunk a visegrádi királyi várkerről. Egyikről sem tudjuk, kitől ered s mindkettő a múlt században készült könyomat. Az egyik nagyon iskolás mértani stílusú, alján a kor romantikus szellemének megfelelő latin sóhaj: „Inspice natales Visegrádi et funera dices destruxisse homines, sēd posuisse Deos.“ A másik sárgásán alapozott, nagyon romantikus árnyalatú rajz. Egyik sem készülhetett Oláh eredeti leírása nyomán, mindkettőn sok a korszerűtlenség, főként éppen a virágtáblák és a parterszerű kiképzés, amelynek e kertben semmi nyoma sem volt. A virágtáblák csak a XVI. század második felében, vagy csak a XVII. században vették át a vezető helyet a magyar kertekben, mikor Bécs a francia hatást közvetítette hozzánk. Nálunk a várkert kétségtelen olasz hatást tükröz, ellenben a későbbi villákért francia hatást.

Vitéz János esztergomi várkertje kettős kert — hortus duplex — Bonfini szerint. Hogy ez olyan értelemben fogandó-e fel, mint a visegrádi kettős kert és felső része függőkért volt-e, nem tudjuk. Egészben véve Bonfini szűkszavú leírása szerint a visegrádi várkert kisebb és egyszerűbb másának látszik, mindenesetre a visegrádi kert fő ékessége, a hatalmas lépcsőzet, hiányzott benne.

A magyar várkertek jelentősége, mint látjuk, túlterjed a magyar kertészet történetének határain, európai vonatkozásban is fontos az ismeretük. Nálunk eddig inkább csak régi dicsőségünk romantikus emléke gyanánt idézgették, mint már hamarosan a török veszedelem után Oláh, aki a visegrádi kert leírásában a Mátyás királyi fenségétől megbüvölt török követ megzavarodásának mondájával ragyogtatta meg a letűnt aranykorszak egy sugarát. A magyar kertészet története azonban arra tanít, hogy nem mindenben semmisültek meg a magyar várkertek, mert megteremtették a magyar kertművészetet s hatásuk ma is él a vidéki házak, tornácos nemesi kúriák és parasztházak kertjeiben.